

Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi İstanbulu'nun Eğitim Tarihini Yazmak İçin Değerli Bir Kaynak: Zeytinburnu Arşivindeki Öğretmen Sicil Dosyaları

A Substantial Source for Writing the History of Education in Late Ottoman and Early Republican Istanbul: The Registers at the Zeytinburnu Archives

Muzaffer Fehmi Şakar ve Nuri Güçtekin, *Maariften Milli Eğitime İstanbul Sicilleri (1878-1965)*, 3 cilt. İstanbul: İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü, 2018. ISBN 978-975-11-4527-7

Feza Günergun¹

¹Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilim Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: F.G. 0000-0002-8996-4863

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Feza Günergun,

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilim Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-posta/E-mail: fezagunergn@yahoo.com

Başvuru/Submitted: 26.10.2020 • **Kabul/Accepted:** 14.11.2020

Atıf/Citation: Günergun, Feza. "Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi İstanbulu'nun Eğitim Tarihini Yazmak İçin Değerli Bir Kaynak: Zeytinburnu Arşivindeki Öğretmen Sicil Dosyaları." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 22, 1 (2021): 199-204.
<https://doi.org/10.26650/oba.816788>

İstanbul İl Millî Eğitim Müdürlüğü'nün İstanbul Zeytinburnu'ndaki sicil arşivinde, İstanbul'un eğitim tarihine ışık tutabilecek çok sayıda değerli belge bulunmaktadır. 'İstanbul Maarif Arşivi' adıyla tanınan bu arşivdeki personel dosyaları içinde siciller, diplomalar, icazetnameler, fotoğraflar yer almaktadır. Arşivdeki belgelerin korunması, dijital ortama aktarılması amacıyla sicil dosyaları üzerinde 2016 tarihinde başlatılan "İstanbul İl Millî Eğitim Müdürlüğü Ar-Ge Projesi" 2018 yılında üç ciltlik kapsamlı bir yayına dönüşmüştür. Sayfaları kesintisiz olarak 1'den 1056'ya kadar numaralandırılmış olan bu üç cilt içinde, yüzbinlerce belge arasından seçilen 261 belge sayesinde, 1878 – 1965 yılları arasında Türk eğitimine hizmet etmiş 600'ün üzerinde kişinin kısa biyografisi yanında, bu kişilerle ilgili 261 belgenin fotoğrafıyla tanışıyoruz.

Proje çerçevesinde, Zeytinburnu Arşivinde yer alan 300.000'e yakın Osmanlıca belge tasnif edilmiştir: Aynı dosya içerisinde ve tek isim altında toplanmış farklı kişilere ait siciller düzenlenerek birbirine karışmış dosya ve evraklar tek isim altında birleştirilmiştir. Ardından dijitalleştirme işlemi gerçekleştirilmiştir. 29.000'e yakın fotoğrafın çekildiği bu projenin ikinci aşamasında, seçilen belgeler Latin harflerine çevrilmiş ve değerlendirilmiştir.

Geç Osmanlı döneminde eğitim ilk, orta ve yüksek olmak üzere üç kısımdan oluşmaktaydı. Bu esere konu olan projede düzenlenen personel dosyalarının büyük çoğunluğu ilköğretim teşkilatına (*Tedrisat-ı İbtidaiye İdaresi*) bağlı olup, az bir kısmı orta öğretimde (*idadi, rüşdiye ve sultaniler*) görev yapan başöğretmen, öğretmen, öğretmen yardımcısı (*muid*), müdür, müdür yardımcısı ve müfettişlere aittir.

Eserin giriş yazısında da (s. 31) belirtildiği gibi, bu belgelerin öncelikle, çok az bilgi bulunan 1920-1923 (İstanbul'un işgalinden Cumhuriyet'in ilanına kadar) döneminin eğitim tarihini aydınlatması beklenmektedir. Eserin başlığındaki '1875-1965' tarihleri, arşivdeki en eski ve en yeni tarihli belgeleri ifade etmekte olmalıdır. Ancak bu tarihler kitabın içeriğini ve başlığındaki "Geç Osmanlı" ve "Erken Cumhuriyet" terimleri ile çelişmektedir. Zira sicil dosyaları verilen 627 personel, genellikle 1910-1940 yılları arasında görev yapmıştır. 1950-1965 dönemi için, 627 dosyadan yalnızca biri 1965'e ve yalnızca 50 kadarı 1950 sonrasında aittir. Dolayısıyla bu kitap, başlıktaki tarih aralığının tamamını değil, ama terimlerin belirttiği gibi "Geç Osmanlı" ve "Erken Cumhuriyet" dönemlerini ele alır.

Sicil dosyaları çok çeşitli ve zengin bilgiler içerir: Öğretmenlerin ailesiyle ilgili bilgiler, öğrenim gördükleri kurumlar, öğrenim süreleri, aldıkları *ehliyetname*, maaş, ödül vb. Sicil dosyalarında ayrıca, sosyal kurumlar (örn. Öksüzler Yurdu); yirminci yüzyıl başındaki savaşlar sırasında Türkiye'ye hicret etmek zorunda kalan öğretmenler; I. Dünya Savaşı sırasında askere alınan öğretmenler; kızların eğitimde önemli rol oynayan kurumlardan (Türk Kadınları Biçki Yurdu ve diğerleri) mezun olan öğretmenler hakkında ayrıntılı bilgi bulmak mümkündür. Bu dosyalar, Türk eğitim teşkilatının yapılandırılması (okul isimlerinin değişimi, açılan-kapatılan programlar ve diğer uygulamalar) hakkında da bilgi sağladığı

gibi, başta İstanbul olmak üzere her tür (özel, devlet, vakıf, gayrimüslim vs.) ve kademedeki (ilk, orta, yüksek) 3.000'e yakın okulun tarihine ait bilgi içerir.

Sicil dosyalarının incelenmesi, bugüne dek bilinmeyen bazı uygulamaları da gün ışığına çıkarmıştır: Yazarlar, *ehliyetname* veya *itimatname* almayan hiçbir personelin istihdam edilmediği belirtmişlerdir. Bu yayında dosyalarda yer alan çeşitli türden 50 kadar *ehliyetname* örneği vermişlerdir. Diğer taraftan öğretmen, idareci ve müfettişlerin gelirleriyle ilgili bilgilerin toplanması, eğitimdeki maaş politikasını ortaya koyacak verileri de sağlamıştır. Bu veriler, öğretmenliğin her dönemde getirisini az bir meslek olduğunu göstermektedir.

Eserde sunulan malzemenin ayrıntılı bir değerlendirilmesi “Analiz ve Bulgular” bölümünde (s. 969-1065) verilmiştir. Bu değerlendirmeyi yapabilmek için hazırlanmış olan 8 şekil ve 15 tablo, 1878-1965 yılları arasında milli eğitim bakanlığı personelinin toplu fotoğrafını çekmektedir. Şekillerde, personelin cinsiyet dağılımını (%52.47 kadın, % 47.53 erkek), doğdukları bölgelere göre (en çok Marmara ve Balkanlar); baba mesleklerine göre (en çok memur ve asker); doğum yıllarına göre (en çok 1890-95 doğumlu); işe giriş (1915-20) ve işten çıkarılma (1920-25) yıllarına göre; bildiği yabancı dillere göre (Fransızca ve Arapça); işten ayrılma sebeplerine (en çok emeklilik, tayin, vefat) göre dağılımını sayısal olarak görmek mümkündür.

Sicillerde dikkati çeken bir husus da, görevlerin genellikle “mektep muallimliği / muallimeliği,” “muallim/muallime muavinliği,” “okul öğretmenliği,” “başöğretmenliği,” “müdürlüğü,” müdür muavinliği” vb. şekilde kaydedilmiş olmasıdır. Sicillerde en sık adı geçen dallar müzik (gınâ), beden terbiyesi, resim, açıcılık, eliş, nakış, biçki ve dikiş, yazı (*hatt*) veya güzelyazı (hüsn-i hatt), Kur’ân-ı Kerim ve din bilimleri (*ulûm-i dîniye*). Daha az olarak Türkçe, Fransızca, tarih, coğrafya dallarının adı geçer. Birkaç öğretmenin ‘eşya ve ziraat’ dersini verdiği kayıtlıdır.

Bu tanıtım yazısını hazırlamak için ciltleri incelemeye başladığımda, 1875-1965 yılları arasında Türkiye’de ortaöğretimde matematik ve fen bilimleri eğitimi veren öğretmenler hakkında bol bilgi bulacağımı ümit etmiştim. Ancak durum farklıydı. Sicillerin çoğu ilkokul öğretmenlerine ait olduğundan bunlar, matematik ve fen bilimleri dersleri verseler bile, sınıf öğretmeni (*mektep muallimi*) olarak kaydedilmişlerdi. Rüşdiye ve idadilerde ders veren az sayıda öğretmenin sicil dosyası vardı ve bunlar da genellikle yukarıda sayılan derslerin (Türkçe, tarih, coğrafya, müzik, biçki ve dikiş vd.) öğretmenlerine aitti. Matematik dersi verdiği kaydedilen çok az sayıda öğretmen vardı. Bu durum orta öğretimde matematik dersi veren öğretim sayısının çok düşük olduğunu göstermekteydi. Durum gerçekten böyle miydi? Orta öğretimde çalışan öğretmenlerin sicil dosyaları niçin bu kadar azdı? Bunlar başka arşivlerde miydiler? Az da olsa, matematik tarihi çalışanlara faydalı olabileceği düşüncesiyle, belirleyebildiğimiz matematik öğretmenleri hakkında kitaptan aldığımız bilgileri aşağıya aktarıyoruz.

1. 1866 Sinop doğumlu Hüsamoğlu Ali Rıza Efendi (doğ. 1866). Türkçe, Farsça, Coğrafya dersleri yanında Malatya İdadisinde Hesap; Gümülcine İdadisinde Hesap, Cebir, Hendese, Riyaziyat; Eskişehir idadisinde Hesap ve Hendese; Çatalca İdadisinde Riyaziye dersleri vermiştir (s. 132).
2. 1863 Erzurum doğumlu Yusuf Ziya Efendi. İmam ve mektep muallimi Civelekzade Mehmet Efendi’nin oğludur. Öğrenimini Erzurum ve İstanbul’da yaptıktan sonra, sınava girerek, Maarif Nezareti Komisyonu’nundan pekiyi derece ile matematik öğretmenliği ehliyetnamesi almıştır. İlginç olan, sicil dosyasında görevli olduğu okullarda matematik öğretmenliği yaptığına dair kayıt yoktur. Rüşdiyelerde *muallim-i sani*’lik ve tarih ve coğrafya öğretmenliği ve en sonunda da mektep müdürlüğü yapmıştır. *Muallim-i sani* görevleri sırasında matematik dersleri verip vermediği belli değildir. 1928’de emekli olmuştur (s. 147-149).
3. 1890’da Kosova vilayetinde doğan, bir erzak müteahhidi oğlu Musa Kâzım [Şener]. 1912 yılında İpek İdadisi’nde matematik öğretmenliği (*Riyaziye muallimliği*) yapmıştır (s. 150).

4. 1867 Çorum Sungurlu doğumlu, Sungurlu Rüşdiyesi bevvabının oğlu olan İbrahim Edhem, iki rüştiyeden orta derece ile şahadetname aldıktan sonra, İstanbul'daki çeşitli rüşdiyelerde hesap, geometri (*hendese*) ve matematik (*riyaziye*) öğretmenliği yapmıştır (s.196).
5. Sirkeci İstasyonu Pasaport Memuru Hüsrev Bey'in Dârümuallimat mezunu olan kızı Adile Pankoğlu (doğ. 1889), 1914-1918 arasında Kız Sanayi Mektebi'nde Türkçe, tarih, coğrafya, eşya, idare-i beytiye ve iktisat dersleri yanında matematik dersi de vermiştir (s. 211).
6. 1871'da Aydın'da doğan ve bir memurun oğlu olan Kırılızade Hafız Ahmet Talat İstanbul'da Kadırga Rüşdiyesi'nden ve Dârümuallimîn-i Feyz Mektebi'nin rüşdiye kısmından mezun olmuştur. 1914-1919 yılları arasında Kocamustafapaşa İnas Nümune Mektebi, Mührişah Sultan İnas Nümune Mektebi matematik öğretmenliğinde ve Moda İnas Nümune Mektebi Hesap ve Cebir öğretmenliğinde ve Kadıköy Mahfiruz Sultan İnas Mektebi matematik öğretmenliğinde bulunmuştur. (s.226).
7. Mankalya (Romanya) doğumlu Fazıl Efendi (1874-1927). 1907-1909 yılları arasında Bakırköy Hamidiye Mekteb-i İdadisinde diğer dersler yanında hesap dersi de vermiştir (s. 242)
8. İstanbul Cihangir'de 1887'de doğan, Encümen-i Teftiş ve Muayene Azası Mehmed Nusret Ali Han Efendi'nin kızı Şaziment [Özhan] Hanım, 1914-1916 arasında Harmanlık Mektebi'nde matematik ve eşya dersleri öğretmenliği yapmıştır. 1943'te emekli olmuştur. *Yeni Usul Ameli Hendese* (1918) adlı kitabı, "İnas sultanilerinin dördüncü sınıflarında, umum mekatib-i ibtidaiyenin aliye sınıflarında tedris olunmak" için hazırlanmıştır (s. 334-336).
9. Hafız Ali Efendi'nin oğlu Kesoğlu Ramazan Nuri Efendi (Konya, 1879), rüşdiyelerde öğretmenlik yanında, 1919'da Eyüp Çırak Mektebi'nde hesap dersleri vermiştir. 1935'te emekli olmuştur (s. 338).
10. Sabık Basra Vergi Müdürü'nün 1887 Bursa doğumlu kızı olan Makbule [Tınaz], Bursa'da rüşdiyeyi okuduktan sonra İstanbul Dârümuallimât-ı Âliyesinin İbtidai kısmından 1904'te mezun olmuş, 1914-1919 yılları arasında Fatih ve Molla Gürani mekteplerinde hesap ve geometri öğretmenliği, daha sonra 1950 yılında emekli olana dek başöğretmenlik yapmıştır (s. 371).
11. 1884 Bursa doğumlu Mehmed Feyzi Bey, 1910'da Mekteb-i Hukuk'tan mezun olmuş, mekteplerde müdürlük yanında, 1919 yılında 3 ay kadar Alaaddin Paşa Zükûr Numune Mektebi'nde matematik öğretmenliği yapmıştır. 1924 sonrası hakkında bilgi yoktur (s. 428).

12. 1896'da İstanbul'da doğan ve Konya Saideli kaymakamı Mehmed Fuad Efendi'nin kızı olan Şerife Fatma Neriman Hanım, Üsküdar İnas Rüşdiyesi mezunudur. Yine Üsküdar Selamsız'daki Fransız Mektebi'ne girip son sınıfa kadar gelmiş ise de I. Dünya Savaşı sırasında okul kapatıldığından mezun olamamıştır. Fransızca öğretmenliği yanında, 1917-1919 yılları arasında Üsküdar Gümüş Valide Sultan Kızlar Vakıf Mektebi'nde matematik öğretmenliği yapmıştır (s. 746).
13. 1897'de Erzincan'da doğan Nafia Hanım, cerrah Abdurrahman Ragıp Efendi'nin kızıdır. İstanbul Darülmuallimat-ı Âliyesi'nin ibtidâî kısmından şahadatname alan Nafia Hanım, 1920-23 yılları arasında mektep muallimeliği yaptıktan sonra 10 Şubat 1923'te İzmir Lisesi matematik öğretmenliğine atanmıştır (s.780).
14. 1896'da Yemen'de doğan Şefika Hanım, Süleymaniye İnas Rüşdiyesinden ve İstanbul Darülmuallimât-ı İbtidaiyesinden 1915'te mezun olduktan sonra aynı yıl öğretmenliğe başlamıştır 1916-1917 'de İzmir Buca Hilal Sultanisi'nde matematik ve müzik öğretmenliği yaptıktan sonra İstanbul'un çeşitli okullarında müzik öğretmenliği yapmıştır. 1923'te tekrar İzmir'e dönmüştür (s. 830).

627 sicil dosyasının içinde tek bir doğa bilimleri (*ulum-i tabiiyye*) öğretmenine tesadüf ettik: 1892 Kazan doğumlu Arif Bey. 1916'da İstanbul Darülfünunu [Fünûn Fakültesi] Ulum-i Tabiiye Şubesi'nden iyi derece ile mezun olmuştur. Aynı yıl, Ankara Dârülmuallimi (Öğretmen Okulu) doğa bilimleri öğretmenliğine atanmıştır. Çanakkale ve Afyonkarahisar öğretmen okullarında, Kastamonu Sultanisi'nde, İstanbul Kabataş Sultanisi'nde doğa bilimleri öğretmenliği yapmıştır (s. 929).

Dikkat çekici bir diğer bilgi de Davutpaşa Sultanisi'nde "Alet Muhafızlığı" kadrosunun bulunmasıdır. Mekteb-i Hukuk'tan (İstanbul) iyi derece ile mezun olduktan sonra Darülfünun-i Osmani Hukuk Medresesi'nden tasdikname alan Mehmed Sami Efendi (doğ. 1891), bir yıl süreyle (16 Kasım 1921 – 30 Kasım 1933) görev yapmıştır (s. 113). Diğer taraftan, bazı öğretmenlerin rüşdiyelerde Malumat-ı Fenniye dersleri verdiği kayıtlıdır (s. 141) Bu derslerin içeriğinin belirlenmesi ve hangi bilgilerin anlatıldığıının ve kimler tarafından okutulduğunun ortaya çıkarılması, ilgi çekici bir konu olarak karşımızda durmaktadır.

II. Abdülhamid, İttihad ve Terakki, Erken Cumhuriyet ve kısmen de Demokrat Parti dönemini kapsayan arşiv üzerine yapılan bu çalışma, eğitim tarihimizin bilinmeyen ayrıntılarını ortaya çıkarmaktadır. Her ne kadar 600 kadar öğretmenin sicil dosyasının içeriğinin anılan uzun dönem eğitim tarihini yeniden yazmak için yetersiz olduğu ileri sürmek mümkün ise de, bu dosyalardan çıkan bilgiler yeni değerlendirmelere götürecektir.